

وزن و ضرب در آهنگهای درویش

از هرمز فرهنگ

«برای اولین بار، در طی مقاله زیر، یکی از آهنگهای
«ایرانی ساخته درویش» تحلیل میگردد. این «تحلیل» بدعت
«جدیدی در موسیقی ایران بشمار میآید و از این لحاظ»
«نگات آموزنده‌ای در بر دارد.»

در مکتب موسیقی اصیل ایرانی غلامحسین درویش (۱۲۵۱-۱۳۰۵)
از جمله مبتکرترین شخصیت‌هایی است که در قرون اخیر خودنمایی کرده است.
بوجود آوردن يك سبك مخصوص و جالب در اجرای تار، بنیاد گذاردن سبك
پیش در آمد، توسعه دادن ضرب‌بهای متنوع برای رنگ‌های ایرانی و اختراع چهار-
مضرا بهای جالب از جمله خدمات مبتکرانه او است.

وقتی درویش را بعنوان يك آهنگ‌ساز موزد توجه قرار دهیم متوجه
میشویم که اودارای يك ذوق فطری و استعداد خلاق بوده که نظیرش در بین
آهنگ‌سازان مکتب موسیقی ایرانی خیلی نادر بوده است. این قضاوت با
در نظر گرفتن اینست که تحصیلات موسیقی علمی درویش بسیار ناچیز بوده است.
در واقع مطالعات موسیقی علمی او منحصر بدوران کوتاهی بود که در مدرسه

موسیقی نظام، که تحت نظر استادان فرانسوی اداره میشد، تحصیل میکرد. معهدنا پختگی و خوش سلیقگی خاصی در آثار درویش هویدا است که نشانه نبوغ طبیعی او میباشد.

در مورد اشخاصی مثل درویش است که بفکر میافتم که، اگر او منولد در یک دوره و محیط مساعدتری برای پرورش موسیقیدان مانند محیط کشورهای مترقی اروپائی میبود، بدون تردید پرورش سرمایه طبیعی اش منجر بوجود آوردن آثاری میشد که او را در ردیف آهنگسازان بزرگ جهان قرار میداد. موسیقی کلاسیک ایرانی یادستگاهها یک موسیقی ملودیک است. فاقد آرمونی و انسترومانتاسیون^۱ میباشد و از لحاظ ضربی نیز پیچیده و مبهم است، بطوریکه شناسائی یک ضرب مشخص در اکثر قطعات ردیفهای ایرانی ممکن نیست. پس در مکتب موسیقی ایرانی بیش از هر چیز ملودی شایان اهمیت است و اگر آهنگسازی میخواهد در حدود سبک قدیم ایرانی آهنگ بسازد بایستی در درجه اول بداشتن ملودیهائی که معرف سبک اصلی هستند و دارای زیبایی میباشند توجه کند. آثار درویش از لحاظ ملودی دارای زیبایی و حالت دلنشین خاصی است که کمتر کهنه می شود. درویش در هر مایه از دستگاههای ایرانی که آهنگ ساخته آن را بدرستی معرفی کرده از تکرار زیادی خودداری نموده و تنوع را در نظر گرفته است.

ضرب و وزن که قبل از دوره درویش در موسیقی ایرانی مقام مشخصی نداشت در ساختههای درویش برای اولین بار مورد توجه قرار گرفت. در اینجا مخصوصاً استعداد فطری او جلب توجه میکند. او در نیم قرن پیش متوجه اهمیت تنوع ضرب بود، در حالیکه اکثر کسانی که امروز بنام آهنگساز معروفند بعلت نداشتن ذوق باین مطلب توجهی ندارند.

چون بحث اولیه در اینجا ضرب در موسیقی درویش است یکی از رنگهای او را با توجه بساختمان ضریبش مورد مطالعه قرار میدهم. این رنگ در بیات

۱ - اگرچه در موسیقی ایرانی امروز انواع سازهای نامربوط بکار برده میشود ولی اساساً موسیقی ایرانی برای اینکه یک موسیقی یک صداییست یک موسیقی «سلو» میباشد و برای انسترومانتاسیون (Instrumentation) که علم و هنر شناسائی سازهای مختلف و استعمال درست آنهاست در این موسیقی محلی نیست.

اصفهان است و درویش آنرا برای اپرت بریچهر و پریزاد نوشته رضا شهرزاد در حدود سنه ۱۳۰۰ تهیه نمود. فرم این قطعه: مقدمه E-C-D-C-B- است که حاکی از توجه سازنده با ایجاد تنوع میباشد. در حالیکه آهنگ سازان

Allegretto

Allegro

۶ - این دنک را آقای روح اله خالقی برای ارکستر سازهای ملی تنظیم نموده و جزو «برتوادر» آن ارکستر قرار داده اند که تحت رهبری آقای مهدی مفتاح فعالیت

امروزی معمولاً فرم تکرار، تکرار، تکرار و غیره را بکار میبرند.
مقدمه A و B در $\frac{7}{8}$ ، C و D در $\frac{4}{4}$ و E در $\frac{7}{8}$ میباشد.

خصوصیات ضربی این رنگ از قرار ذیل است:

۱- رنگ با پنج میزان مقدمه آغاز میشود. سه میزان اول دارای شخصیت

ضربی معینی است که در قطعه دیگر تکرار نمیشود.

دومیزان بعدی بطور ناگهانی ضرب مخصوص رنگهای ایرانی

را معرفی میکند. این دو میزان در این رنگ دارای اهمیت خاصی است چون عاملی برای بهم پیوستگی قسمتهای $\frac{7}{8}$ و قسمت $\frac{4}{4}$ میباشد. توجه کنید که در پایان قسمت B قبل از شروع $\frac{4}{4}$ (میزانهای ۳۰ و ۳۱) و در پایان $\frac{4}{4}$ (میزانهای ۵۷ و ۵۸) این دو میزان تکرار شده است.

۲- شروع قسمت A با میزان ششم است. در اینجا ملودی جالبی که بطور روشن در مایه بیات اصفهان است با تعقیب ضرب میزان چهارم آغاز میشود. طول این ملودی چهار میزان است و تکرار آن بجای دمیانت بروی تنیک ختم میشود. از میزان ۱۴ تا ۲۴ ملودی A مجدداً دوبار تکرار میشود. در اینجا میزانهای آخر تکرار ملودی (میزانهای ۲۰ و ۲۱) تغییر میکند و بحالت يك عقب نشینی آرام بانوتهای سیاه نقطه دار میزانهای ۲۲، ۲۳ و ۲۴ بطور موقرانه به تنیک اصفهان منتهی میگردد.

۳- در قسمت B ملودی تازه ای با این ضرب معرفی میشود.

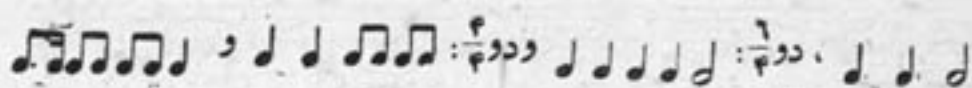
این جمله چهار میزانی که جهت نزولی دارد دوبار تکرار میشود و به تکرار جمله ۴۳ مقدمه ختم میگردد.

۴- با میزان ۳۲ بطور ناگهانی قسمت C که در $\frac{4}{4}$ است و سرعت

میکند. نوت آن بطرزى که آقای خالقی تنظیم کرده اند در شماره ۴ مجله چنگ (دی ۱۳۲۵) چاپ شده است. آقای خالقی این نویسنده را در تعیین صورت اصلی این رنگ راهنمایی کرده است. در اینجا نوت آهنگ مورد بحث بهمان صورت اصلی چاپ میگردد.

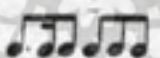
بیشتری دارد آغاز میشود. این قسمت بطول شش میزان است که دو میزان اولش دوبار تکرار گردیده و از لحاظ ملودی چندان جالب نیست ولی تغییر ضربی که ایجاد می نماید بسیار بموقع و مطبوع است.

۵ - قسمت D (از میزان ۳۸ تا ۴۶) که دوبار تکرار می شود نیز در $\frac{4}{4}$ نوشته شده است ولی ترکیب داخلی این جمله مجموعی از يك $\frac{5}{4}$

میباشد که از لحاظ ضربی قابل توجه است.

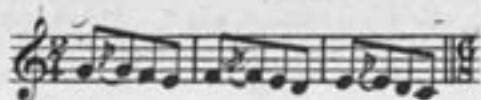
۶ - با میزان ۴۷ قسمت C مراجعت میکند ولی دنباله آن از میزان ۵۱ تغییر کرده بصورت يك پاساژی بطول شش میزان در می آید که بدو میزان ۴ و ۵ مقدمه منتهی میشود. درویش ابراز ذوق نموده و با تکرار این دو میزان در ساختمان این رنگ ایجاد اتحاد نموده است.

۷ - از لحاظ ضرب E جالب ترین قسمت این قطعه است. شروع جمله (میزان ۵۰) با همان ضرب A میباشد ولی ملودی تازه است.

میزان ۶۲ در این قطعه دارای شخصیت خیلی تازه ایست خاصه آنکه با يك میزان $\frac{4}{4}$ تعقیب میشود و تأثیر يك سنکپ را ایجاد میکند:

میزانهای ۶۳، ۶۴ و ۶۵ در واقع پاسخی بجملة میزانهای ۵۹، ۶۰، ۶۱ و ۶۲ هستند. ولی این پاسخ سه میزانی به جملة چهار میزانی اول با تکرار میزان تازه ۶۲ در میزان ۶۵ خیلی بگوش جالب است. دو میزان بعدی (۶۶ و ۶۷) باز در طرح شروع E و در $\frac{7}{8}$ هستند اما ۶۸ طرح ۶۳ را تقلید کرده و در $\frac{4}{4}$ است. میزانهای ۶۹ و ۷۰ خیلی غیر عادی و جالب میباشد زیرا در حقیقت در $\frac{4}{4}$ است؛ یعنی باین صورت میبایستی نوشته میشد:

مطالعه آثار درویش عموماً نبوغ ذاتی این موسیقیدان برجسته مکتب موسیقی ایرانی را آشکار میسازد. اگر آثار او گردآوری و منتشر میگردد، تقدیر شایسته‌ای از یک موسیقی‌دان بزرگ ملی میبود. بعلاوه کسانی که خود را امروزه آهنگ‌ساز مینامند با مطالعه آثار او متوجه نکاتی میتوانند شوند که در تربیت و تعلیم ذوقشان خیلی مفید میبود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

تک مضراب!

«پالسترینا» یعنی ایرا انرکلود دو بوسی ...

نقل از ترجمه فارسی یکی از آثار «رومن رولان»